

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:4 • 2003

Kortare recensioner

Anne Eriksen, Jan Garnert & Torunn Selberg (red), *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*, Nordic Academic Press, Lund 2002. 277 s.

Att studera historiekultur, det vill säga hur det förflutna används som menings-
skapare i samtiden, är på mer än ett sätt ett ämne i tiden. Inom den snabbt expan-
derande forskningen hör etnologerna och folkloristerna till de mest aktiva, och en
inblick i deras verksamhet kan man få genom antologin *Historien in på livet*.
Denna består av tolv empiriskt inriktade uppsatser om icke-akademisk historie-
kultur i Norden, författade av lika många svenska, norska och finländska fors-
kare. Boken inleds med en teoretisk och sammanknytande artikel av en av redak-
törerna, Torunn Selberg, där några riktlinjer i modern etnologisk forskning kring
ämnesområdet dras upp.

Historiemedvetande är en fundamental tankefigur i modern tid, som yttrar sig
på alla plan i liv och samhälle. Därför är det inte underligt att antologin behandlar
fenomen av högst skiljaktig karaktär. Bidragen tar upp en rad olika metoder med
vilka historiemedvetande skapas och används i samtiden, inte bara i ord och
skrift, utan även genom sådana materiella ting som kartor, vandringsleder och
miniatyrskulpturer. Uppsatserna är uppdelade i tre tematiska block, som behand-
lar hur man iscensätter det förflutna, hur man färdas och vandrar genom histo-
rien, och hur man berättar historien.

I forskningen om historiebruk laborerar man inte sällan med ytterst vida be-
grepp som "tid", "det förflutna" och "nu", gärna kombinerade med sådana som
"plats" och "rum". Så också i denna antologi, där dessa resonemang vägleder de
flesta av texterna. Som avstamp för en vidare ideologianalys kan det också vara
fruktbart att använda sådana termer. Det finns dock en risk för att denna be-
greppsapparat blir ett självändamål, och att analysen av historiebruket förlorar
sig i allmänna utläggningar kring tidslig- och rumslighet, gärna med en mängd
abstraktioner av ett slag som jag inte är helt säker på om de bidrar till så mycket
egentlig ny kunskap. Detta grepp skymtar fram på några platser i antologin, där
det förekommer många skenbart avancerade men i själva verket ganska banala re-
sonemang om hur "nuets plats" bringas i "kommunikation med den svunna plat-
sen" och liknande. Om den empiri som dessa resonemang appliceras på dessutom
är starkt begränsad, leder det till att man ifrågasätter i vilken grad tolkningarna
alls är av något mer allmängiltigt värde.

Man kan alltså resonera principiellt kring förflutenhetens sammansmältning
med nuet, men detta får inte skymma analysen av historiekulturen som vilken
kultur eller ideologi som helst. Åtskilliga av bokens bidrag lägger också tyngd-

punkten på det senare, och relaterar användandet av det förflutna såväl till ideologiska traditioner som till samtida politiska, sociala och ekonomiska förhållanden. Exempelvis kopplar Arne Bugge Amundsen den nutida norska vurmen för pilgrimsvandringar till Nidaros roll i norsk nationalism, samtidigt som den innebär en kyrklig omvärdering av medeltiden och katolicismen. Lotten Gustafsson pekar på hur medeltiden och Hansan brukas i Visby och Tallinn för att markera regionala strävanden och samhörighet med Västeuropa. Eva A Persson visar med en idéhistorisk genomgång hur religiösa och nationella ideologier lagrats på det irländska vallfartsberget Croagh Patrick. Anne Eriksens uppsats om norska *bygdeböcker* utgör en elegant analys av hur den norska nationalismens traditionellt starka lokalpatriotiska element reproduceras. Det signifikanta är inte i första hand vad som står i dessa lokalhistoriska verk, som varje bygd med självaktning skaffar sig, utan de ideologiska ramar som strukturerar dem. Genom dem konstrueras respektive bygd diskursivt, som harmoniska enheter i tid och rum, där det naturliga och riktigt norska livet levs på en bondgård i den norska periferin, på behörigt avstånd från de urbaniserade invånarna i Oslo (eller "halvdanskarna" för att tala med en norsk nationalist som citeras i boken).

Om antologins uppsatser i första hand behandlar historiekultur utanför den akademiska forskningens domäner, så berör åtminstone några av dem förbindelserna mellan denna och den vetenskapliga historieproduktionen. Denna distinktion är trots allt central, inte för att vetenskaplig historia per definition är bättre och sannare än annan historieproduktion, utan för att den förlänats exceptionell status. I teoribildningen kring historiekultur har denna tudelning bland annat formulerats som att det finns en "folkmodell" och en "forskarmodell" i förhållandet till det förflutna, något som är mycket tydligt i Anne Bergmans analys av muntliga historieberättare på Åland och i Åboland. Den syn på historien dessa lokalhistoriker har känns igen från exempelvis Västgötaskolans företrädare, inte minst den starka animositet man där känner gentemot den akademiska historieforskningen. Det skulle inom parentes sagt vara lika intressant att läsa en motsvarande etnologisk analys av yrkeshistorikernas mentalitet och språkbruk ("Sagesman B2 betonar den ständigt föränderliga relationen stat–samhälle" etc).

Antologin *Historien in på livet* visar tydligt vilket enormt forskningsområde som problematiken kring historieanvändning och historiekultur utgör. Egentligen är det nog vanskligt att över huvud taget tala om ett sammanhållet forskningsfält, med tanke på hur omnipotent det historiska tänkandet är och har varit de senaste århundradena. Det är också helt naturligt att en mängd olika akademiska discipliner sysselsätter sig med dessa frågor, och lika självklart är det att man tar intryck från varandra.

Samuel Edquist

Britt-Mari Näsström, *Fornskandinavisk religion. En grundbok*, Studentlitteratur, Lund 2001. 377 s.

Boken *Fornskandinavisk religion* är avsedd för undervisning i religionshistoria vid universitet och högskolor, men även som översiktsverk för alla som är intresserade av den förkristna tron. En ny studie i ämnet var efterlängtat. Nästan 40 år har gått sedan Folke Ström gav ut *Nordisk hedendom*, som sedan dess har varit ett standardverk för alla som sökt information på svenska om nordbornas trosföreställningar i förkristen tid. En grundbok bör behandla grunddrag i religionen och detta gör också Näsström. Man får en gedigen översikt över de senaste årtiondenas forskning på området, om gudar, heliga handlingar och även etik.

Fornskandinavisk religion fungerar snarare som en introduktion i ämnet än som en grundläggande analys. Ibland handlar det enbart om att skildra kända historier. Detta hör till i en lärobok. Kapitlet om gudinnorna är ett av de mest nyskapande i boken, vilket har sin förklaring i att författaren här bygger på egen forskning, till exempel om Freyja och Torgerd Holgabrud. Kapitlet om heliga handlingar är mindre originellt, och man saknar en mer ingående debatt om deras samhällsbevarande funktion.

Näsström ser på den gamla hedniska religionen ur en jämförande indoeuropeisk synvinkel. Tonvikten läggs på den franska religionsforskaren Georges Dumézils teori om de tre gudarnas olika funktioner, som på nordiskt område korresponderar med Oden, Tor och Frey. Dumézils metod ger enligt författaren en möjlighet att använda de mytologiska källorna i ett religionshistoriskt perspektiv i stället för i ett litterärt, och möjliggör vidare ett tematiskt studium i stället för en historiserande och evolutionistisk syn på fornskandinavisk religionshistoria (s 21). Detta medför att starkast betoning läggs på de gemensamma dragen i indoeuropeiska folks trosföreställningar, medan modeller från kristna och antika myter får mindre vikt. Författaren hittar paralleller med den nordiska skapelsemyten i urgamla myter från Indien och Iran. Däremot underskattas ofta inflyttandet från kristen kultur. Beskrivningen av den äldsta urtiden där Yme byggde stämmer rätt väl med Första Moseboken i den kristna Bibeln, men sådana exempel förstås som en kvarleva från den gamla religionen (s 24f). Inte ens i påfallande exempel, som när bärsärkars antal inte sällan visar sig att vara tolv, (s 232) redogörs det för möjligheten av ett kristet inflyttande.

Genomgående betonas i boken den funktionella aspekten. Gång på gång jämförs motiv från flera berättartraditioner, såväl från Indien och Grekland som den keltiska världen. Frågan om ett mera direkt inflyttande, till exempel Anders Andréns och flera forskares hypotes att den nordiska hedendomen var mycket starkt påverkad av den romerska religionen, nämns emellertid inte.

Författaren utelämnar inte motstridande mytologiska traditioner som finns i medeltidskällor. Men någon gång berättas två olika versioner eller förklaringar av

samma historia utan att det problematiseras, vilket hade varit önskvärt (t ex s 75 och 121 eller s 99 och 244). Även om hänvisningarna till källorna inte är grundliga, så kan man oftast hitta fram till var de många berättelserna hör hemma.

Boken kännetecknas av ett stort intresse för etymologi och förklaringar av person- och ortnamn. Namnen används systematiskt för att kasta ljus över gudarnas karaktär och funktion. Författaren gör ett lovligt försök att förklara de flesta namn för de läsare som inte själva behärskar det gamla språket.

Det källmaterial Näsström lägger till grund för sitt arbete kräver ett starkt källkritiskt tillvägagångssätt, men det uppmärksammar författaren inte i tillräcklig utsträckning. Snorres Edda kan inte utan vidare jämföras med Den poetiska Eddan, och framför allt bör man gå till källor som är samtida med hedendomen. Ibland försummas de källkritiska aspekterna helt och hållet och framställningen blir då historiskt svag. Stundom önskar man sig mer precis information om de källor som används. Direkta fel förekommer också: Ari Thorgilsson (d 1148) nedtecknade Islands historia från slutet av 800-talet, inte 900-talet (s 16). Likaledes sägs Saxo Grammaticus ha varit en munk från Skåne (s 18, 90), vilket får anses mycket tvivelaktigt. Han var antingen från Skåne eller Själland och han var *clericus* (prästkunnig skrivare), men det finns inte några belegg för att han var munk.

Texten har för många korrekturfel. Några felöversättningar finns också. Måhända är den märkligaste att Örvar-Oddr har blivit "Pil-Orvar" (s 196). Flera konstiga fel vidlåter också framställningen av Örvar-Odds saga, till exempel att völvan spådde Odd att han skulle leva i 30 vintrar, när historien berättar om tre livstider (mannsaldrar). I framställningen av Völsungasagan måste framhåvas att den existerande versionen inte är äldre än från 1200-talet, även om den bygger på äldre material och kan tidfästas i historien till slutet av 300-talet (s 191).

För att summera: *Fornskandinavisk religion* är en viktig och lättillgänglig behandling av tro och trosföreställningar i förkristen tid. Den är inte allomfattande och några sidor av religionen underskattas. Ändå är den vällyckad i sitt huvudmål. Den tydliggör flera sidor av den förkristna religionen, som ännu möter oss nutidsmänniskor i vår vardag.

Sverrir Jakobsson

Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years – History of a Marginal Society*, Hurst, London 2001. 418 s.

Det händer inte så ofta att det ges ut böcker om Islands historia som dessutom är på ett språk som är begripligt för fler än de knappt 300 000 invånare önskar. *Iceland's 1100 Years* är ett gediget och efterlängtat verk, som behandlar Islands historia från vikingatid till nutid. Författaren, Gunnar Karlsson, professor i historia vid Islands universitet, har under senare decennier varit dominerande inom

isländsk läroboksskrivning. Tills nyligen var de flesta historieböcker som användes för undervisning på grundskole- och gymnasienivå på ett eller annat sätt produkter av Gunnar Karlssons flitiga skrivande. Som författaren uttryckte det själv i en intervju under tidigt 1980-tal, ville han ge den isländska nationen en historia.

Med denna bok har Gunnar Karlsson utvidgat sin läsekrets och gett hela den engelskspråkiga världen Islands historia. Boken har redan väckt stor uppmärksamhet. Den släpptes i USA under namnet *History of Iceland* och blev av tidskriften *Choice* tilldelad titeln "Outstanding Academic Title".

Bokens uppbyggnad tyder på att Gunnar Karlsson medvetet har försökt att göra den intressant för både historiker och lekmän och stilen imponerar. Författaren har lyckats att kombinera historieberättandet med diskussionen kring olika åsikter och forskningsmässiga problem. Han räds inte att uttrycka sina egna åsikter om händelser och vetenskapliga problem – inte sällan med ironi – och visar då på en mycket pragmatisk och realistisk historiesyn.

Syftet med boken uppfattar jag vara att ge omvärlden insyn i vad som har hänt på Island sedan någon kom sig för att bosätta sig där. Detta har sin förklaring i att det mesta av historisk forskning som har genomförts om Islands historia är skrivet på isländska. Han har för avsikt att avliva diverse myter om Island och på sitt eget sätt förklara hur isländska historiker, i senare decenniers historieskrivning, försöker komma ifrån den nationalistiska historiesyn som var dominerande under förra delen av 1900-talet. Ofta handlar detta om att förklara saker som kan förefalla grundläggande och självklara för isländska historiker. Som exempel kan nämnas att Gunnar Karlsson utförligt förklarar mångfalden inom den medeltida sagalitteraturen. Inom det svenska historiefältet finns en tendens att i enlighet med Weibulltraditionen behandla alla isländska medeltidskällor, från diplomatarium via riddarsagor till rena samtidsberättelser, som ren fiktion. Som ett kollektivt namn har dessa källor ofta benämningen "isländska sagor". Denna uppfattning finns med stor sannolikhet även utanför Sverige. Det är därför tacksamt att Gunnar Karlsson viker utrymme åt att förklara "de isländske sagornas" olika ansikten, genrens kännetecken och de olika källkritiska aspekterna beroende på genre.

Genomgående hänvisar Gunnar Karlsson till det senaste inom forskningen, den isländska såväl som den internationella. För den icke-isländsktalande läsaren är han noga med att påpeka vilken forskning som har publicerats på engelska. I några fall kan dock Gunnar Karlssons historiesyn betecknas som föråldrad eller gammaldags. Ett sådant exempel är hans skildring av häxprocesserna. Visserligen har 1600-talets isländska historia sällan fått så stort utrymme i liknande översiktsverk som här, men ändå väljer han att endast ta upp två händelser som ägde rum under detta århundrade, nämligen häxprocesserna samt när sjörövare från Nordafrika besökte Island 1627, det som traditionellt hänvisas till som Tyrkjarärid – "Turkanfallet". I sin skildring av häxprocesserna lägger Gunnar Karlsson skulden på en viss Thorleifur Kortsson, lagman på Island. Det gör han med all rätt

eftersom Kortsson dömde och verkställde domarna över merparten av dem som brändes på Island. Han förklarar detta med att Kortsson hade lärt sig häxjaktens konst när han fick sin utbildning i Hamburg. Detta stämmer knappast. Vid den tidpunkt då Kortsson utbildades till skraddare i Hamburg, hade man sedan länge slutat bränna häxor i där. Vidare finns det tämligen färsk forskning som Gunnar Karlsson inte tagit del av, eller åtminstone inte förmedlar, som framhåller andra förklaringar till den isländska häxprocesserna än den författaren framför.

Gunnar Karlssons noggranna skildring av konkurrerande tolkningar av enskilda händelser i den isländska historien, samt hänvisningar till övriga verk på engelska och på isländska gör att forskare som inte behärskar isländska kan orientera sig vidare på det isländska historiefältet. Här finns dock undantag som är beklagansvärda. Ett kan nämnas.

Skildringen av sjörovaranfallet 1627 är ganska utförlig. Här ignorerar författaren dock helt historikern Thorsteinn Helgasons mångåriga forskning och tillika publikationer i ämnet, såsom i *Scandinavian Journal of History*.

Som introduktionsbok till Islands historia är *Iceland's 1100 Years*, trots de brister som här tagits upp, definitivt det bästa verket för alla som vill lära känna det besynnerliga landet i norr.

Einar Hreinsson

Knut Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, Skald, Leikanger, 2001. 240 s.

En av de viktigaste kategorierna av skriftliga källor från nordisk medeltid är lagarna – ett stort material, om än till innehåll och ursprung ganska så skiftande. De norska lagarna intar i många avseenden en särställning; de är äldre än de danska och svenska motsvarigheterna och deras text-, bevarande- och traderingsförhållanden är komplicerade. Lagarna har flitigt brukats i forskningen; texternas tillkomst, syften, tendens och beroendeförhållanden är ett stort forskningsfält. Här finns många och inte sällan radikalt skilda uppfattningar. Inte minst gäller detta frågan hur lagarna en gång tillkom. Lagarna är också viktiga därför att de inte minst används för att rekonstruera sociala och ekonomiska förhållanden. Knut Helle studerar i denna nya bok ingående *en* lag och hur den speglar utvecklingen i det samhälle där den tillkom och där den verkade. Gulatingslagen var den lag som gällde på Vestlandet och i delar av södra Norge. Beteckningen är efter tingsplatsen Gulen i nordligaste delen av Hordaland. Helle behandlar i stort förhållanden fram till omkring 1300; då flyttades tingsplatsen till Bergen.

Ett stort utrymme ägnas lagens tillkomst och de äldsta tingsplatserna. Helle räknar med ett muntligt stadium i utvecklingen av lagen; inte minst språkliga och stilistiska kriterier anses tyda på detta. Däremot är framställningen inte särskilt

tydlig angående hur denna muntliga lag tänkts ha blivit traderad. Just på denna punkt hade det kanske varit intressant att anlägga ett mer komparativt perspektiv.

Helle påvisar ofta ett troligen stort engelskt inflytande i Gulatingslagen. Själva tingets ursprung förläggs till Harald hårfagres tid, det vill säga till decennierna kring 900. Men ett avgörande steg i tings- och lagutvecklingen skedde under Håkon den godes tid (cirka 935–960). Han växte upp och fostrades av kung Athelstan i England och fick därigenom erfarenhet av ett administrativt mer avancerat samhälle. En skriftfästning av lagen började dock, enligt Helle, sannolikt först under Olav Kyrres regeringstid under andra hälften av 1000-talet, och sträckte sig fram till början av 1200-talet. I Gulatingslagen finns skilda kronologiska lager.

Tinget var den plats där bondesamhället mötte överheten i form av kungamakt och kyrka. Det västnorska samhället dominerades av den "bondearistokrati" som hauldarna utgjorde. Gulatingslagens samhälle var klart stratifierat, vilket framgår inte minst av olika rättigheter som tillkom skilda kategorier.

I detta samhälle hade kungamakt och kyrka ett växande inflytande, men bönderna, och då i synnerhet hauldarna, kontrollerade och löste offentliga uppgifter själva i en betydande utsträckning. Till skillnad från vad som är känt från 1200-talet framställs inte kungen som en högste laggivare. Utvecklingen var dock att kungamakten skaffade sig större kontroll över samhälle och rättsskipning samt krävde allt mer av befolkningen. Inte minst gäller detta ledungens utbyggnad och de krav som detta förde med sig. Helle argumenterar för att den äldsta kungliga ledungsordningen infördes under Håkon den godes tid och efter engelska förebilder.

Rättegångsordningen, brott och straff behandlas ingående. Karakteristiskt för Gulatingslagen var att förmedling och uppgörelser i första hand skulle ske utanför tinget. Ett avgörande på tinget var något som kom i andra hand, om ingen uppgörelse kunde träffas mellan parterna. Urbotamål, alltså det som medförde fredlöshet, var något som i Gulatingslagen inte kunde friköpas eller lösas hos kungen. Den möjligheten kom först i senare lagstiftning. Kungamaktens befogenheter var således starkt begränsade.

De sociala och ekonomiska strukturerna såsom lagen återspeglar dem ägnas ett stort kapitel. Jordägoförhållanden, rangskillnader inom det regionala samhället, leigendingar (den norska motsvarigheten till landbor) och odalbönder, träl-dom och frigivning, liksom inte minst arvsförhållanden, äktenskap och genusrelationer behandlas utförligt. Gulatingslagen uppvisar en patriarkal ordning utan motsvarighet i senare norsk och nordisk lagstiftning.

Helle avslutar med en intressant diskussion av den rättsliga utvecklingen, om kyrkans tilltagande inflytande och dess krav på ökad självständighet. Gulatingslagen bär dock mindre spår av påverkan av kanonisk rätt än Frostatingslagen, den andra helt bevarade norska tingslagen. Det är en nyanserad och mycket allsidig

bild som Helle ger och komplexiteten i tolkningarna framhävs. Det är en lärd och tänkvärd bok; även om det är en lag som står i centrum är hans studie ett viktigt bidrag till kännedomen om de medeltida nordiska lagarna generellt. Helle skildrar ett skiktat bondesamhälle som kungamakt och kyrka genom lagen omvandlade under den tid då Norge blev en stat. Det kan också tilläggas att det är en vacker bok, fint och rikligt illustrerad.

Thomas Lindkvist

Herman Bengtsson, *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*, Diss, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Stockholm 1999. 317 s.

En sökning på "riddare" eller "medeltid" på nätet ger tusentals träffar, vilka i stor utsträckning gäller sådant som lajv (levande rollspel), medeltidsveckor, turnerspel, riddardubbingar, vapen, dräktskick och liknande. I vad mån detta stora intresse hos allmänheten för medeltiden och inte minst för riddarväsendet når djupare än till rustningar, bågskytte, kläder och annat yttre är oklart. Oavsett detta har konsthistorikern Herman Bengtssons avhandling *Den höviska kulturen i Norden* störst chans av de nyare fackhistoriska böckerna om det nordiska riddarväsendet att bli läst. Och det beror inte bara på att den till skillnad mot de andra är skriven på svenska.

Avhandlingen är den första egentliga, mer ingående undersökningen av den nordiska hov- och riddarkulturen (1150–1520) och dess skilda yttringar, som här belyses ur olika aspekter och mot internationell bakgrund. Med sin rikedom på sakuppgifter är boken en guldgruva för den som letar efter något särskilt på området, även om en hel del naturligtvis också går att hitta i de många banden av *Kulturhistoriskt lexikon* och på annat håll.¹

Det handlar här om ett komparativt studium av konsthistoriskt material och skriftliga källor, inte minst av den höviska litteraturen, som betytt mycket för spridandet av de höviska sederna. Författaren har först sökt tidpunkten för den höviska kulturens etablering i Norden. Han konstaterar att de nordiska furstarna redan på 1100-talet har börjat tillägna sig de förfinade kontinentala vanor som de genom dynastiska och diplomatiska förbindelser, korståg och vallfarter blivit bekanta med. Detta tog sig tidigast uttryck i att de lät uppföra och använda stenborgar som residens och framställa sig som riddare till häst på sina sigill.

När det på 1200-talet inrättades ett inhemsk ridderskap, som gjorde rust-

1. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 1–22*, utg av John Granlund, Malmö 1956–1978; detsamma gäller Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid I–III*, 1879–1900, reg 1953. Såsom framgår av den imponerande litteraturförteckningen med arbeten från en rad discipliner har författaren bedrivit ett omfattande litteraturstudium.

tjänst åt kungen och ökade glansen kring hovet, blev samhörigheten med utlandet tydligare. I och med detta inordnades de nordiska frälsemännen i en internationell gemenskap, vars medlemmar förutsattes ägna sig åt hovfester och höviskt sällskapsliv samt intressera sig för tornerspel, falkjakt och andra ridderliga sysselsättningar, skriver Bengtsson. Med sina gravvårdar och kyrkliga stiftarbilder sökte riddarna också framställa sig som ideala Kristi stridsmän, vilka tog kyrkan och de fattiga i sitt beskydd. Kyrkan liksom de andliga riddarordnarna spelade en aktiv roll för utformandet av det medeltida furste- och riddaridealet. I vissa avseenden kom det nya, som innebar en anpassning till den katolska enhetskulturen, att gradvis anknytas till en äldre tids nordiska traditioner och seder, konstaterar författaren. Ryttribilder var inget nytt i den nordiska konsten och krigarna hade även tidigare uppfattats positivt, ett slags hovfester hade förekommit även i vikingahövdingarnas hallar och dyrbara hedersgåvor utbytts kungar emellan och så vidare.

Bokens huvudavsnitt behandlar den nordiska hov- och riddarkulturen, kyrkonkonsten och det höviska idealet, fursteidealet i bild samt den profana konsten. Genom det gotiska formspråket var det, enligt författaren, nu möjligt att förmedla en visuell gestaltning av den ideala, höviska människan. Av en framställning med så många väl belagda belägg och exempel som denna borde man kanske inte önska sig mer. Men eftersom författaren skriver att en av hans huvuduppgifter i boken är att redogöra för framväxten av en borgarkitektur av kontinental typ med representativa utrymmen som salar och bostadsrum, kan det som står härom tyckas väl allmänt hållet och magrare än nödvändigt med hänsyn till källläget. Frågan är också om det inte även i Sigtuna på 1200-talet byggts ett kungligt sommarpalats av samma typ som de på Adelsö och i Vadstena.²

"Som en Guds ängel stod den ädle Guds herren ljus och mild", klädd i brun sammetsdräkt, fodrad med vitt hermelinskind, som nådde ända ned till skorna, heter det om riksföreståndaren Sten Sture den äldre, när han – på höjden av sin makt – medverkade vid Sankta Katarinas skrinläggning i Vadstena klosterkyrka 1489. Uppgiften, som finns i en samtida berättelse och är ett gott exempel på den höviska furstebilden, har tydligen förbisetts.³ I samma berättelse omtalas ljusbärare i form av leende änglar i trä och ett gravtäckte med den högättade Katarina Ulfsdotters bild, som tillverkats till högtiden, samt sångare och musikanter ur riksföreståndarens följe, allt enligt Bengtsson uttryck för den höviska kulturen.⁴

2. Sten Tesch, *Fragment av en klosterhistoria. Arkeologiska undersökningar 1895–1977. Maria kyrkan i Sigtuna*, Sigtuna museers skriftserie 7, Stockholm 1997, s 26ff.

3. *Scriptores Rerum Suevicarum* III:2 (1876), s 272; berättelsen kommer att snart utges med översättning till modern svenska och kommentarer av Birgitta Fritz och tryckas av Kungl. Samfundet för utgivande av skrifter rörande Skandinavien historia.

4. Märkligt nog är några av träskulpturerna och textbården till gravtäcktet bevarade, de förra i Vadstena klosterkyrka och den senare i läns museet i Örebro. Se Aron Andersson, "Inredning", *Vadstena klosterkyrka II*, Stockholm 1983, s 16, 65 och fig 63–66 och Anne Marie Franzén, "Ytterligare ett medeltida gravtäckte", *Fornvännen* 1963, s 191–210.

Till sist vill jag sätta ett stort frågetecken för de talrika påståendena om förekomsten av jakt med falk – och alltså inte hök – i vårt land under medeltiden, något som också tidigare ifrågasatts. Till skillnad från hökar sägs falkar bara kunna jaga i skogslöst land, såsom på stäpper, i öknar och uppodlad slättbygd, vilket förutsätter en landskapstyp det var ont om här. Däremot är det väl känt att de nordiska jaktfalkarna, dessa dyrbara makt- och statussymboler, såsom författaren noterat, både använts som furstegåvor och exporterats, inte minst till Orienten.⁵

Birgitta Fritz

Jean Marie Maillefer, *Chevaliers et princes allemands en Suède et en Finlande à l'époque des Folkungar (1250–1363). Le premier établissement d'une noblesse allemande sur la rive septentrionale de la Baltique*, Frankfurt am Main 1999. 444 s.

Fransmannen Jean Marie Maillefers i Paris 1996 framlagda avhandling om tyska riddare och furstar i Sverige under folkungatiden är en av tre böcker om riddarväsen och hövisk kultur i Norden, som oberoende av varandra har kommit att skrivas i olika länder under loppet av några år.¹ Att den tyska expansionen mot norr betytt mycket för bergsbruket, handeln, urbaniseringen, kyrkan och klosterväsendet, annat icke att förglömma, i det medeltida Sverige är bekant. Invandringen av tyska krigsherrar och deras beridna följen har inte heller varit okänd men å andra sidan aldrig ägnats något specialstudium. Den språkkunnige franske författaren har sökt råda bot härpå genom att undersöka vad som fick dessa herrar och deras följen att söka sig hit och framför allt vad de betydde för den svenska centralmakten under folkungatiden. Det har han gjort med så stor framgång att hans stora, lärda arbete allmänt borde användas som ett standardverk på området, något som tyvärr nog kommer att förhindras av att boken är skriven på franska.

Även om det bara är de kungliga giftermålsförbindelserna som är synliga i källmaterialet före 1250, hade svenska stormän åtminstone sedan århundradets

5. Artikeln ”Falkar”, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 4, Malmö 1959, sp s 142f; Birgitta Fritz & Eva Odelman, ”Svensk falkexport till Egypten på medeltiden. Studier kring en affärs handling från 1345 i Barcelona”, *Rättshistoriska studier*, band XVIII, Stockholm 1992, s 64–94, kan kompletteras vad gäller antalet falkar det kan ha rört sig om vid avfärden från Barcelona. En räkenskapsnotis visar att samme affärsman vid ett tidigare tillfälle skickat 28 falkar, av vilka fem kom levande fram, till Alexandria. Jose M Mandurell y Marimón, ”Contabilidad de una compañía mercantil trecentista barcelonesa (1334–1342)”, *Anuario de historia del derecho español*, Madrid 1966, s 486, 489.

1. Anna Wasko, *Frömmigkeit und Ritteridee im Lichte der schwedischen ritterlichen Testamente aus dem 14. Jahrhundert. Zur Verbreitung des Testaments und des Testamentsbegriffs in Schweden*, Wydawnictwo uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, och Herman Bengtsson, *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*, Stockholm 1999. Se recension i *Historisk tidskrift* 2003:1. s 125ff.

början direktkontakt med riddare och andra beridna krigare från södra Östersjö-kusten. De rusttjänstskyldiga frälsemännen i Sverige blev aldrig särskilt många och var långt ifrån lika krigsdugliga som de tyska riddarna, väl förtrogna med den nya stridstekniken. Så vid behov, exempelvis under de många inbördesstriderna före och efter 1300, har yrkeskrigare lätt kunnat rekryteras från Mecklenburg, Brandenburg och andra nordtyska områden. En kärntrupp i besättningarna på de tidigaste borgarna kan ha utgjorts av tyskar, skriver Maillefer. Svenskarna stred också tillsammans med tyskar under korstågen i Preussen och Baltikum, där riddarordnarna vid den här tiden höll på att etableras. Tyska orden och johanniterna skaffade sig ordenshus även i vårt land. Och tyskar har, sedan esterna och liverna kristnats, hjälpt svenska kronan att hålla sina ställningar i den finska riksdelen och försvara gränsen mot ryssarna samt deltagit i Magnus Erikssons korståg mot ”Guds ovänner” i öster 1348–1352, något som särskilt ryska krönikor vittnar om.

Författaren konstaterar att det i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet praktiskt taget alltid fanns tyska furstar och adelsmän i maktens centrum i Sverige; de dynastiska förbindelserna var många. Speciellt kontakterna med Holstein och Mecklenburg gynnade de nordtyska herrar som ästundade att göra erövringar och berika sig i vårt land, vilket skulle komma att kulminera i det mecklenburgska maktövertagandet 1363. Invandrade herrar har under hela den aktuella perioden fått administrativa, diplomatiska och andra uppdrag av kungen, som lätt kunde försäkra sig om deras trohet, fria som de var från bindningar till de gamla stormannasläkterna, och inte minst använda dem som finansärer.

En rad furstliga och adliga följen samt legosoldater i mängd har således ingått i denna ”Nordsiedlung”, såsom författaren analogt med ”Ostsiedlung” kallar strömmen mot norr. Ur bokens rika innehåll kan mycket hämtas, men det förefaller recensenten som om allra mest ny kunskap finns i den tredje huvudavdelningen, vilken behandlar legotrupporna i Magnus Erikssons tjänst och de tyska adelsmännens integrering dels i den inhemska aristokratin, dels territoriellt. De tyska furstarna och riddarna i Sverige mot slutet av kung Magnus regering ägnas ett eget avsnitt.

Utländskt inflytande har onekligen betytt mycket för kunga- och centralmaktens utveckling under folkungatiden och för införandet av riddarväsendet och andra företeelser i vårt medeltida samhälle. Men det har knappast varit så ensidigt tyskt som Maillefer utifrån sin speciella synvinkel ser det. Även om det gäller först 1330- och 1340-talen, är det tänkvärt att fem av drottning Blankas sju bröder från det franskspråkiga grevskapet Namur då deltog i trosstrider i Preussen och hade inflytande även på denna sida Östersjön.²

2. Författaren bygger här främst på historikern W Paravicinis studier av den europeiska adelns och huset Namurs deltagande i korstågen till Preussen (Maillefers arbete s 194ff).

Den resonerande historiska framställningen i boken bygger, liksom de många personhistoriska och genealogiska utredningar som ligger till grund för denna, på ett imponerande stort käll- och litteraturstudium.³ Författaren har gjort sig besvärligt att utreda en mängd mer eller mindre invecklade dynastiska förbindelser mellan svenska och tyska furstehus. Och med sin internationella orientering och sina kunskaper om kontinentala förhållanden har han grundligt undersökt de många i Sverige uppträdande tyska adelsmännens- och släkternas bakgrund, något som tidigare varit föga utrett. Tack vare sitt annorlunda namnskick är tyskarna lätta att känna igen i källorna. Här möter välkända namn som Werner Brunkow, Karl Tydiske, Lyder van Kyren och Vicke van Vitzen samt släkter som Glysing och Bralstorp för att nämna några få av alla dem som såg de stora möjligheter som fanns i landet i norr.

Med sina släkttavlor kan boken för de tidigt invandrade tyska familjerna och personerna ses som en motsvarighet till *Äldre svenska frälsesläkter*, som vid sidan av Elgenstiernas ättartavlor, är ett oundgängligt redskap för medeltidsforskarna; bokens många sigillbilder för på motsvarande sätt tanken till *Svenska medeltidsvapen* av Ranke.⁴ Boken innehåller nyttiga kartor. Författaren är till sist värd en eloge för att han använder benämningen Folkungaätten, vilken – möjligen under inflytande från arkeologihåll – på sina håll i litteraturen har börjat ersättas av det mindre lyckade namnet Bjälboätten. Även om "folkungarna" visat sig vara en i sak delvis felaktig benämning på kungaätten, bryter man inte i onödan med ett sedan början av 1600-talet etablerat namnskick.⁵

Birgitta Fritz

Eldbjørg Haug, *Margarete – den siste dronning i Sverreætten. Nordens fullmektige frue og rette husbonde*, J W Cappelens Forlag, Oslo, 2000. 400 s.

Drottning Margareta och Kalmarunionen tillhör ingalunda de helt försummade ämnesområdena i nordisk medeltid. Den norska historikern Eldbjørg Haug har utkommit med ytterligare ett bidrag. Det är en stor biografi över Margareta; i allt väsentligt är det naturligtvis en politisk biografi. Det medeltida källmaterialet möjliggör egentligen inte något annat. Ämnet har Haug behandlat tidigare, inte

3. Det vore orimligt om inte sakfel och missförstånd förekom här och var i ett så stort och faktarikt arbete, men av dem som recensenten noterat skall här bara nämnas översättningen av "Rikssarkivet" med det felaktiga "Archives royales" istället för "Archives nationales".

4. Tilläggas kan att Ridderhusdirektionen 2001 utgav band II:1 av *Äldre frälsesläkter*, denna gång med Hans Gillingsstam som ensam författare, och att Jan Ranekes sedan länge slutsålda trebandsverk *Svenska medeltidsvapen* från 1980-talet samma år trycktes om. Elgenstiernas *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* är under välbehövlig omarbetning.

5. Senast "Folkungaätten" av Hans Gillingsstam, *Nationalencyklopedin* 6, Höganäs 1991, s 487.

minst i sin doktorsavhandling *Provincia Nidrosiensis i dronning Margretes unions- og maktpolitikk* från 1996 och här finns nu en intressant och läsvärd vidareutveckling och fördjupning. En stor förtjänst med Haugs arbete är inte minst kartläggandet av de skilda politiska och institutionella förutsättningarna för Margaretas gärning som "fullmäktig fru och rätt husbonde". Framställningen bygger på en mycket stor förtrogenhet med källmaterial och forskningsläge.

Underrubriken är säkert mycket medvetet vald. Boken handlar om den regerande unionsdrottningen, men framför allt om hennes egenskap som drottning av Norge. Haug driver nämligen tesen, och det övertygande, att Norge utgjorde något av kärnland för Margaretas maktposition. Legitimeringen genom den norska Sverreätten var central. Hennes politiska väg kantades av vad som kan framstå som "dynastiska tillfälligheter", dotter till den danske kungen, änka efter den norske kungen, vilken var son till den svenske kungen, mor till den tidigt avlidne Olav, som blev kung i Danmark och Norge. Men det var i Norge med det ärftliga kungadömet som hon kunde etablera den starkaste positionen och en högre grad av legitimitet för sitt – och därmed sin skyddsling Eriks – välde. Margaretas position var mest stabil i Norge. Där byggde hon också på en lyckad allians med kyrkan. Norge var ingalunda eftersatt i Margaretas union. Något större motstånd mot unionspolitiken går, enligt Haug, inte spåra i Norge. Att det skulle vara genom Margareta som den "lange danska natta" skulle ha börjat i Norge är något som gedrivs med emfas av Haug.

I boken återfinns också Haugs påvisande att Erik av Pommern med stor sannolikhet redan 1392 kröntes som norsk arvkung. Detta kan Haug konstatera utifrån ett i tidigare forskning förbisett brev från den engelske kungen Rickard II 1393. Genom Margaretas utsände kapellan hade nämligen kungen blivit informerad om denna kröning, liksom att Erik senare skulle efterträda henne i Danmark och Sverige. Haug företar också en tänkt rekonstruktion av Eriks kröning i april 1392 i Hallvardskyrkan i Oslo. Vid det berömda mötet i Kalmar 1397 var alltså Erik redan krönt norsk kung. Detta förklarar troligen varför det norska kleriesiet var så svagt representerat där; endast biskopen av Orkneyöarna var närvarande. Ingen klerikal norsk konsekration av Erik var nödvändig. Därigenom kan Haug ge ett i forskningen gammalt och omdiskuterat problem en trolig förklaring.

Haug visar att Margareta förde en mycket medveten politik, inte minst för att bygga upp allianser, bland annat med England. Politiken var förmodligen mer långsiktig och mer genomtänkt än vad som tidigare antagits. Det utomnordiska perspektivet understryks ofta genom utblickar mot de storpolitiska skeendena i det samtida Europa. Detta integreras inte alltid särskilt väl i framställningen och mer jämförande perspektiv saknas. Påvedömet som en viktig faktor i nordisk senmedeltida politik framgår dock tydligt. Genom Haugs norska infallsvinkel framträder klart de skilda förutsättningarna för kungamakten i de tre nordiska kungarikena. Haug menar, om än en aning hypotetiskt, att det var ett norskt förvaltnings-

system som Margareta sökte införa i Sverige och Danmark. Sverige med sitt starka frälse framstår som den tidiga Kalmarunionens problembarn. Där fanns ingen naturlig samarbetspartner. Den "aristokratiska republiken" Sverige var svår att anpassa till den närmast "protoabsolutistiska" monarki Margareta sökte bygga upp.

Nya intressanta perspektiv och nya forskningsresultat presenteras alltså här; och detta inom ett väl upparbetat forskningsfält. Haugs bok ger goda insikter i och förståelse för senmedeltidens politiska kultur.

Thomas Lindkvist

Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Stockholm 2000. 381 s.

In the first chapter "Prologue and Introduction" Gustafsson raises the theoretical foundations, which he is going to discuss and use in this book. The work covers the important period from 1512 to 1541 in the history of Sweden. In the second chapter he deals with the beginning of the problems in the last phase of the union of Calmar – started in 1389 under Margaret of Denmark – the fight between Sten Sture the younger and Christian II of Denmark, which took place between 1512 and 1520. In the third chapter Gustafsson treats the first Nordic crisis, which led to the dissolution of the union of Calmar. In spite of the fact that the union died de facto with the seizure of power by Gustav Vasa in 1523, there were issues lasting until 1541. The two following chapters are dedicated to the provisional partition of the kingdoms of Sweden and Denmark-Norway from 1524 to 1531. Gustafsson stresses, and rightly so, the importance of Norway in the disputes between Denmark and Sweden. The sixth chapter is concerned with the second Nordic crisis 1531–1532 and the seventh with the third Nordic crisis, 1533–1537. Finally, the eighth chapter approaches the new political settlement. The additional ninth chapter, which contains the quintessence of the book, is rather theoretical and is the result of the previous historical analysis. It deals with the accommodation of the people to the new states. The author is very much interested in the state formation. Lastly, in the tenth chapter, historical and political reflections appear. There are plenty of notes, an overview of the sources, a bibliographical list and an index of persons.

The book is based upon documents on which the author has applied a theory, and from which he has drawn very intelligent conclusions based on historical analysis. From what the author says one understands that the purpose of the union of Calmar (1389–1521) was to establish a great political power in the north. The reaction of Gustav Vasa against the Danes is to be understood as a

reaction against the political views of Christian II of Denmark, who conceived this great power as his personal possession. The historical background is the transformation in Europe from medieval nations to modern national states, a historical phenomenon that started during the Renaissance. In this process the figure of Gustaf I Vasa (1521–1560) emerges as central in Swedish history. All the events narrated are, according to the author, the consequence of a long historical process. Recall the theory of *la longue durée* of Braudel. Gustafsson goes beyond national history and shows an interest in the whole Scandinavian history and also in its connection to general European history. Another important point in his work is the application of the idea of ethnicity to history. His goal is to define the national identity. He also attaches great importance to the cultural policy as an element of integration.

The book by Gustafsson is going to remain a standard work on the topic. One of its merits is definitely the introduction of reflections on ethnicity. Gustafsson's excellent political approach to the subject must be emphasized. His thoughts on national identity have an everlasting value as well as his fine distinction between nation and state.

The work is of interest not only to historians of the north, but also to historians concerned with general European history. This extremely interesting book deserves to be translated into English, and especially at a time when Europe is transforming itself very quickly.

José Miguel Alonso-Nuñez

Tim Harris (red), *The Politics of the Excluded, c. 1500–1850*, Themes in Focus, Palgrave, Basingstoke 2001. 295 s.

Det uttalade syftet med antologin *The Politics of the Excluded* är att presentera de senaste trenderna kring politiskt handlande bland de lägre klasserna i England under tidigmodern tid. Alla trender får inte plats, påtalar redaktör Tim Harris, men urvalet har gjorts utifrån motsatspar som land och stad, utifrån olika repertoarer och fora för politiskt handlande samt med exempel från reformationen till det tidiga 1800-talet. Det är också en celeber skara som samlats kring denna antologi, med bidrag från kända brittiska socialhistoriker och protestforskare. Bidragen behandlar, i kronologisk ordning, ryktesspridning och folklig politik, motståndets språk, smådesskrifter, den lokala medelklassens politik, ämbetsmän som politiska maktutövare, kungamaktens strävan att vinna folkligt stöd, upplopp och politiska festivaler samt försöken att mobilisera en allmän opinion i det symboliskt viktiga fallet med den dödsdömda Eliza Fenning vid 1800-talets början.

I förstone kan det verka som att författarna till *The Politics of the Excluded*

ägnar sig åt att slå in öppna dörrar. Gång på gång konstateras att vanligt folk som inte var representerade i de politiska institutionerna under tidigmodern tid faktiskt hade politiska åsikter och agerade politiskt. För en svensk läsare är detta sedan länge självklart. Man skulle tycka att det också borde vara det för brittiska historiker, men så är tydligen inte fallet, eftersom Harris och hans medförfattare finner anledning att polemisera med brittisk konservativ historieskrivning på denna punkt. En annan anledning till dessa återkommande påpekanden är att författarna använder en definition av politik i mycket strikt mening. Vål att märka gör Harris i sin inledning inte något försök att vidga politikbegreppet på ett sådant sätt att också de lägre samhällsklasserna inkluderas i denna definition. I stället vill han påvisa att vanligt folk deltog i "high politics": att vanliga män och kvinnor hade åsikter om hur legitim auktoritet skulle utövas och hur de som regerade, både på lokal och riksnivå, borde styra. Vanligt folk hade heller inte bara åsikter, utan agerade också i syfte att påverka den politiska elitens styrelsesätt. Det konstateras också att den folkliga politiken var så pass viktig att den politiska eliten helt enkelt var tvungen att ta hänsyn till den folkliga opinionen och folkliga politiska aktioner vid beslutsfattande.

Det är i Tim Harris inledning som en tes drivs tydligast. Inledningskapitlet är också en av antologins behållningar för den som inte är intresserad av någon av de specialstudier som presenteras. Harris gör särskilt en poäng av att det inte alls bara var bland den urbana, läsande befolkningen som man ägnade sig åt politik, utan även bland befolkningen på landet som inte var läskunnig. Politiskt engagemang var varken bundet till bildningsgrund eller bostadsort. Harris förkastar idén om en rätlinjig process i riktning mot allt mer sofistikerat politiskt agerande från de lägre samhällsklassernas sida under den period som antologin behandlar; han talar hellre om en fluktuerande politisk *densitet*. Begreppet åsyftar att faktorer som informationsspridning, kommunikativa nätverk, befolkning, byråkrati, ideologi och det rum i vilket handlingarna utförs har påverkat politiskt handlande i olika grad vid olika tidpunkter.

De politiskt exkluderades skara var stor och heterogen i England under undersökningsperioden, varför antologin har ett brett socialt anslag. Här ligger också en av bokens styrkor: olika samhällsgrupper skildras inte var för sig, utan vikten ligger på kommunikationen mellan dessa grupper. Det tydligaste exemplet på detta är kanske Andy Woods artikel om motståndets språk. Han diskuterar hur de lägre samhällsklasserna har uttryckt sig om sig själva och om andra grupper i samhället i motstånds- eller protestsituationer under perioden från reformationen till den engelska revolutionen. Det är en starkt moralisk grundton som anslås av de protesterande med en välutvecklad och skarp retorik. Den tänkta fienden förändras också i de protesterandes ögon under den dryga hundraårsperiod som undersöks, när adeln och ståndspersoner så småningom kompletteras med storbönder och handelsmän till att sammanfattas som "de rika".

Det breda sociala anslaget finns även i Nicholas Rogers artikel om politiska festivaler i vilka kungar, parlamentsledamöter, lokal elit och städernas allra fattigaste alla samlas kring de politiska festdagarna till åminnelse av tronbestigningar, kungliga födelsedagar eller subversiva politikers frigivande från fängelset. Rogers visar att den form som festerna tog också avspeglar den sociala och politiska utveckling som Storbritannien genomgick under 1700-talet: från det tidiga 1700-talets baler för stadens dignitärer där upptåg och smädelser antingen till stöd för eller i kritik mot regeringen och lokala makthavare florerade på stadens gator det bjöds på vin och helstekta oxar – till att städernas politiska fester vid 1800-talets början approprierades och mildrades av den lokala medelklassen. Nu var hela stadens befolkning inbjuden, festerna skedde på dagtid och med familjevänliga förlustelser. Ju starkare kraven på demokratisering var, desto mer måste makthavarna tygla de politiska festerna och tämja deras potentiella radikalitet.

Antologin saknar måhända en tydlig teoretisk styrning, men den bärs ändå upp av en gemensam grund. Politik betraktas som ömsesidig kommunikation. Detta är ett välbekant tema för en svensk läsare, men i denna antologi är relationen betydligt mer problematiserad än en clichéartad dualism mellan överhet och undersåtar. Därför är *The Politics of the Excluded* en läsvärd bok inte bara som en studie av folklig politik och försöken att stävja den, utan också som en socialhistoria med fokus på relationerna olika samhällsgrupper emellan.

Karin Sennefeldt

Mats Kero, *Casa de Contratación och spansk navigationsteknik 1508–1606. En fallstudie i teknisk utveckling och tillämpad vetenskap under den moderna tidens början*, Sjöhistoriska samfundets skriftserie nr 3, Stockholm, 2002. 96 s.

Vetenskapshistoriker har ägnat åtskilligt intresse åt framväxten av den avancerade navigationsteknik som underlättade eller möjliggjorde för européerna att ge sig ut på världshaven och knyta ihop Europa, Amerika och det maritima Asien. Ekonomihistorikern Mats Kero har med stöd av denna forskning och egna yrkeskunskaper inom navigation skrivit en kort men mycket innehållsrik studie där han vill ge bidrag till förklaringen av varför Spanien under en tid var en ledande nation i navigationsteknikens omvandling men därefter stagnerade. Centralt i undersökningen är hur det av kungamakten och Sevilleköpmännen inrättade *Casa de Contratación* kom att spela en ledande roll i utvecklingen av navigationsteknik, opplärandet av styrmän (lotsar) för sjöfarten på Amerika samt sammanställandet av de nya geografiska kunskaperna till kartor. Läsaren får på köpet en klagörande orientering i 1500-talets navigations- och kartograferingsteknik och dess relation till samtida naturvetenskap.

Casa da Contratación var till sin natur en monopolorganisation för handel med syftet att hålla borta konkurrenter och ge kungamakten skatteinkomster från handeln på de nyupptäckta områdena i Amerika. Detta hade även sin betydelse för den navigationstekniska kunskapsutvecklingen som, genom att inordnas i denna organisation, kom att bli ett maktmedel. Målet var inte att kunskapen skulle bli allmänt spridd och generellt tillämpbar utan så långt möjligt skulle den bidra till att ge en begränsad intressegrupp ett försprång i seglationen på Amerika. Den bild som framträder i Keros genomgång av utvecklingen är att navigation och kartografi först anförtroddes åt framstående sjöfarare och upptäckare som Amerigo Vespucci, Hernando Colon (Columbus son) och Sebastian Cabot för att under 1500-talets lopp övergå till att ledas av män med akademisk bakgrund. Detta bidrog till att utvecklingen stagnerade eftersom akademikerna främst systematiserade kunskaper som rapporterades till dem men saknade förmåga att utveckla ny kunskap som kunde tillämpas mer generellt av praktiska sjöfarare. De sjöfarande pionjerna hade förenat sin tids teoretiska kunskaper och praktiska erfarenheter men denna linje fortsattes inte när navigation blev rutiniserad teknik inom spansk transatlantisk sjöfart. Det faktum att styrmän normalt rekryterades bland sjömän med praktisk erfarenhet men ringa teoretisk utbildning befrämjade inte något fruktbart utbyte mellan teori och praktik.

Kero visar bland annat att den spanska transatlantiska sjöfarten led få förluster till följd av felnavigation på de noga planerade rutter som den följde. *Casa de Contratación* upprättade ett omfattande konvojsystem som samordnades med monopolhandel och skatteindrivning och Keros resultat visar att även utbildningen av navigatörer inordnades i detta system. Resultatet bygger bland annat på Pierre och Huguette Chaunus stora statistiska undersökning från 1950-talet av den spanska atlanthandeln men deras data om förlisningar och deras orsaker har tidigare varit föga beaktade i forskningen. Resultatet är intressant genom att det dementerar påståenden om att spanskt maritimt kunnande minskade. Eftersom vi vet att det ändå överflyglades av engelsk och nederländsk sjöfart och att utvecklingen av navigation och kartografi efterhand blev mer dynamisk i dessa länder än i Spanien framträder i stället en bild där utbildningen i navigation blev starkt styrd av ett ekonomiskt och politiskt systems behov snarare än av syftet att utveckla generell navigationskunskap. Denna utvecklades i stället i de länder som utmanade Spanien på världshaven. De tog på olika vägar till sig den spanska kunskapen men eftersom sjöfarten där drevs av ambitionen att utveckla nya rutter drevs kraven på vidareutvecklad teknik längre.

Keros studie är en kort skiss av ett stort ämne men den lyckas väcka intressanta frågor om sammanhangen mellan ekonomi, politik, teknik och vetenskap. Teknik framstår som något som inom en avgränsad tid och ett avgränsat rum låter sig styras av maktfaktorer men även som något som outsiders kan ta till sig och vidareutveckla i strävandet efter att bryta ned existerande maktstrukturer.

Jan Glete

Eva Österberg & Sølvi Sogner (eds), *People Meet the Law. Control and Conflict-Handling in the Courts. The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-Industrial Period*, Universitetsforlaget, Oslo 2000. 301 s.

Rättstillämpningen under tidigmodern tid har sedan något decennium utgjort ett viktigt forskningsområde för nordiska historiker. Med antologin *People Meet the Law* redovisas ett stort nordiskt forskningsprojekt, som täcker perioden från cirka 1550 till 1850. Projektet har letts av Eva Österberg och Sølvi Sogner. Projektvolymen utgör en mycket värdefull syntes med en rad resultat och övergripande tolkningar som förtjänar att nå en internationell publik. Positivt är inte minst att man i hög grad har gått ifrån nationella avgränsningar. Ett annorlunda grepp är att författarnas tolkningar ibland skiljer sig åt. I huvudsak fungerar detta pluralistiska upplägg men det ställer högre krav på läsaren.

Antologin är disponerad i sex stora tematiska kapitel skrivna av grupper av författare. Boken inleds med en introduktion av Österberg och Erling Sandmo. En gemensam grundhypotes för alla författarna är att utvecklingen i Norden har karaktäriserats av ett omfattande folkligt stöd för både lagen och de ordinarie judiciella arenorna. Elias tes om en civiliseringsprocess och Foucaults tes om kontroll och disciplinering fungerar som orienterande riktmärken även om man med rätta håller en distans till båda.

Eftersom det under senare år har framförts viss kritik mot Österbergs användning av interaktionsbegreppet – som hon för övrigt har introducerat i det svenska historieämnet – är det påkallat att uppmärksamma denna punkt. Man har menat att interaktionen istället för en ansats har blivit etikett på en tolkning. Jag vet att Österbergs intention är att det rör sig om en ansats, vilket också är den enda rimliga användningen. I antologin finns några formuleringar som inbjuder till en läsning av begreppet som en ansats, där utfallet "could include open conflict" (s 23), men samtidigt fler passager där interaktion framstår som en tolkning. Det talas om att den nordiska politiska kulturen "emphasized interaction and collaboration between the people and their masters" (s 15). Motbilden av förhållandena ute i Europa är tillspetsad: "the state shouts its orders and the people obey and endure" vilket skulle vara en uppfattning omhulad av "scholars in many European countries" (s 22). Men här, som på andra ställen där den negativt tecknade utländska motbilden omnämns, saknas referenser. Det är för övrigt en bild som jag inte känner igen.

Ett exempel på motstridiga tolkningar är användningen av termen militärstat. I kapitel 3 omhuldas den: "The type of state that was formed in the Nordic countries [...] was a military state governed from above." Utan referens skriver kapitlets författare att "It has been said that Sweden was one large war camp" (s 119). I introduktionen avvisas däremot begreppet.

En initierad översikt av lagstiftningen, rättsväsendets uppbyggnad och rätts-

processen ges i kapitel 2 av Ditlev Tamm, Jens Christian Johansen, Hans Eyvind Næss och Kenneth Johansson. Några punkter finner jag dock för litet belysta. Hur åklagarfunktionen förändrades i brottmål vid de lokala tingen utreds inte, det framgår bara att det skedde en övergång från privata till allmänna åtal genom åklagare – i Sverige fogdar och länsmän. Att socknen, i avsaknad av härad, var rättskrets i Finland framgår men Norrland glöms bort. Jag hade vidare gärna sett att Kjell Å Modéers *Historiska rättskällor* (1997) hade utnyttjats.

Kapitel 3, "Family, State, and Patterns of Criminality", av Heikki Ylikangas, Johansen, Johansson och Næss, tar fram spännande resultat och tolkningar om både brottsutvecklingen och vissa aspekter på straffen. På en viktig punkt avviker kriminalitetsmönstret från den allmänna europeiska utvecklingen. Någon tydlig utveckling från våld till stöld inträdde aldrig, eftersom antalet stöldbrott tilltog först en bit in på 1800-talet. I kapitlet framhålls, liksom i boken i övrigt, den judiciella revolutionen under 1600-talet som en brytningstid. Ett äldre mönster av förhandlingsrättvisa knutet till lokalsamhällets behov avlöstes av ett senare med inriktning mot bestraffning och med större plats för lagen och för statens representanter. Här kan inskjutas att begreppet judiciell revolution användes av Lenman och Parker 1980 men att det sedan inte verkar ha brukats i anglosaxisk forskning. Sogner omtalar dock begreppet som "often called" (s 268), vilket för svensk del kan stämma.

Förhandlingsrättvisan syftade till förlikningar med materiell kompensation ("restitutive justice"). Kronan höll sig utanför och straff utdömdes bara om brottsoffret så fordrade eller om brottslingen inte kunde betala skadeståndet. Även för grova brott ingicks förlikningar. Brottslingen skulle återintegreras varvid värmålsederna, där den åtalade kunde skaffa sig stöd med edgärningsmän, ofta användes. Hedern för båda parter skulle återupprättas. Däremot drabbades främlingen och återfallsförbrytare av lagens stränga straff.

De viktiga förändringarna inom rättsväsendet ledde till en bestraffningsrättvisa ("punitive justice"). Ederna avvecklades successivt och domarnas och åklagarnas ställning stärktes. Lagens bokstav följdes noggrannare än tidigare. De som utsatts för brott blev nu verkliga "brottsoffer". Förlikningarna förlorade i betydelse men spelade ändå en fortsatt viktig roll. I Norge och Danmark formaliserades detta under 1790-talet genom särskilda förlikningskommissioner.

En viktig orsak till den "kommunalistiska" äldre rättvisemodellen ser författarna i ett kvardröjande ättesamhälle där individens säkerhet garanterades av släkten. Allmogens familjer förlorade sedan successivt sin centrala roll för säkerheten och hedern. Inom eliten förstärktes däremot hederns betydelse. Varför bondfamiljernas roll förändrades utreds inte, men man kan sluta sig till att författarna kopplar det till den expanderande statsmakten. I boken används uttrycket "communalistic justice". Enligt min mening blir bilden av ett äldre kommunalistiskt bondesamhälle förenklad; det egalitära draget överbetonas och begreppet får

över huvud taget en starkt positiv laddning. Så sägs också projektarbetet ha skett i en kommunalistisk kultur eftersom arbetet varit "unusually harmonious" (s 21).

Ett annat exempel på nedtoningen av samhällsmotsättningarnas betydelse är påståendena om frånvaron av stora bondeuppror efter år 1600, vilket framhålls som ett nordiskt drag. Enligt min mening blir denna bild inte alldeles korrekt. Strilekrigen 1764 och Lofthusresningen 1787 i Norge nämns inte och dalupproret 1743 räknas inte till de uppror på en "rather large scale" som man ändå menar inträffade (s 94). Den hårddragna bilden av fredliga och förhandlande bönder fullbordas med Sogners ord att Norden "has been a peaceful corner of Europe for a thousand years" (s 267).

Kapitel 4, "Sanctions, Agreements, Sufferings", av Österberg och Næss behandlar informativt de olika straffen. De talar om en "Nordic penal model" där böterna dominerade, precis som i andra länder, men där kroppsstraffen inte lika flitigt kom till användning. Exekverade dödsstraff var förhållandevis få och antalet började minska redan under 1600-talet, det vill säga långt före upplysningens idéer. Betydelsen av förlikningarna understryks även i kapitel 4. Element av "förhandlingsrättvisa" fanns kvar in i modern tid, för svensk del inte minst genom häradsnämnden. Både i kapitel 3 och 4 leder författarnas tolkningar till att man tillbakavisar både Elias och Foucault. I det sammanhanget är det viktigt att peka på att författarna menar att lagen åtnjöt hög legitimitet och bars upp av moraliska värderingar som fanns också i bredare folklager.

Med tanke på att genusaspekter i äldre forskning kring rättsförhållanden varit försummade blir syntesen i kapitel 5 om kvinnorna i rätten av Sogner, Marie Lindstedt Cronberg och Hilde Sandvik av särskilt stort värde. Författarna visar att praxis på viktiga punkter avvek från lagens bokstav. Inom vissa områden utföll praxis positivare för kvinnorna, inom andra negativare. Vad gäller brotten kring sexualiteten betonas att omläggningar i lagstiftningen i hög utsträckning påverkade rättskipningen. I boken i övrigt understryks annars att avståndet mellan den normativa nivån och praxis var betydande.

Kapitel 6, "Conflicts and Court Encounters in a State of Ambivalence", av Seppo Aalto, Johansson och Sandmo, som behandlar kulturella aspekter, vill jag ge särskilt beröm. Analyserna är djuplodande och understöds med belysande exempel. Det bör dock sägas att här, liksom i boken i övrigt, är 1700- och 1800-talen sämre belysta, vilket dock säkert hänger samman med tillgängliga forskningsresultat. I kapitel 7 av Österberg, Malin Lennartsson och Næss behandlas social kontroll och konfliktlösning utanför rättsväsendet. Det är utmärkt att även dessa viktiga aspekter behandlas för att ge en helhetsbild, även om jag gärna sett att man varit utförligare om supplikinstitutionen. Författarna kommer fram till att administrationen under den senare delen av undersökningsperioden kom att utnyttjas i allt större omfattning.

Här och där i boken framförs faktapåståenden utan referenser till litteratu-

ren. Det gäller till exempel den intressanta uppgiften att den svenska adeln under riksdagarna på 1690-talet framförde att den militära utskrivningen av frälsebönder var ett verksamt kontrollinstrument även för dem (s 118).

Det är beklagligt att klassaspekten explicit har valts bort – och även i hög utsträckning den socioekonomiska variabeln. Det medför att det saknas en ordentlig problematisering av särskilt frälseböndernas praktiska möjligheter att använda sig av domstolarna. Det är betecknande att det aldrig understryks att de danska bönderna var fästebönder. Att svenska frälsebönder kunde ha särskilda villkor berörs nästan bara när frågan om borggrätterna under 1600-talet behandlas.

Sølvi Sogner knyter samman bokens huvudtrådar i avslutningskapitlet där likheterna mellan de nordiska länderna betonas. Ett problem med framhållandet av en alldeles särskild nordisk profil är, vilket Sogner själv understryker, att det bara finns få jämförbara europeiska studier. Det är påfallande att referenserna till förhållandena i andra länder, som i regel har några år på nacken, i huvudsak rör England – vilket under de senaste decennierna helt blivit legio, åtminstone i Sverige. Hänvisningar till andra länder förekommer, men de är lätt räknade.

Sogner pekar särskilt ut två områden för vidare forskning. Det gäller dels rättsväsendets alla befattningshavare, dels olika typer av specialdomstolar. Jag är övertygad om att antologin kommer att verka stimulerande för vidare nordisk forskning och när författarna skriver att de nordiska statsmakterna under 1600-talet hade "a capacity for control that was the most effective in the world" (s 119) borde det också kunna ha en provocerande och stimulerande effekt på utländska forskare att författa motsvarande synteser för andra europeiska regioner.

Pär Frohnert

Maria Adolfsson, *Fäderneslandets kännedom. Om svenska beskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet*, Diss, Etnologiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm 2000. 292 s.

Etnologen Maria Adolfssons avhandling utgör dels en kartläggning av 1700- och 1800-talens Ortsbeskrivningar, dels en studie av de folklivsskildringar som återfinns i många av dessa beskrivningar. Genom en databas som är tillgänglig via Lantbruksakademien kan hon visa att Ortsbeskrivningen som litterär genre var betydligt mer seglivad än vad forskningen tidigare har trott. Dessutom kan en viss kontinuitet från frihetstidens beskrivningar till 1800-talets urskiljas. Mellan åren 1720 och 1900 skall inte mindre än cirka 650 beskrivningar av olika orter ha tillkommit i Sverige (Finland exkluderat). Många av dem förblev opublicerade in på 1900-talet, då hembygdsföreningar tog dem under sina vingar och lät ge ut beskrivningar som källor till bygdens historia.

Några lakuner i databasen bör först påtalas. Den ger inte en fullständig bild av den topografiska litteraturens omfattning. En del beskrivningar från 1700-talet saknas trots att de gott och väl borde ha täckts in av Adolfssons avgränsningar. Det är svårbegripligt varför till och med några av de beskrivningar som tas upp i Herman Richters standardverk *Geografiens historia i Sverige intill år 1800* saknas. I andra fall utesluts beskrivningar genom att författaren använder avgränsningar som samtidigt inte såg i topografin. Vad gäller 1700-talet har så hela den finska rikshalvan uteslutits, vilket ger en missvisande bild av det topografiska projektet. Under senare delen av seklet ägde nämligen en tyngdpunktsförskjutning från västra delen av riket till den östra rum, pådriven dels av Finlands Åbobaserade akademisk elit, dels av svenska statens intresse för ekonomiska reformer. Under 1770- och 1780-talen pågick en frenetisk utforskning av finsk kultur och ekonomi, med centrum i Åbo. I Adolfssons statistik försvinner dock denna rörelse eftersom hon utgår från Sveriges nutida gränser. Istället ser det i tabellerna och diagrammen närmast ut som om topografin förlorade sin popularitet efter frihetstiden – i själva verket blomstrade den i rikets östliga del.

De flesta beskrivningarna upprättades av präster och blivande sådana som antingen på eget initiativ eller på överhetens direkta uppmaning fattade gäspennan för att ge en skildring av olika förhållanden i församlingen. Statsmakten ville ha upplysningar om framför allt den ekonomiska situationen på orten, hur läget såg ut och vilka möjligheter som fanns att förbättra det. En annan stor grupp av författare var universitetsstudenter som beskrev hembygden i sitt examensarbete. Den gruppen försvann dock efter 1700-talet, vilket bör förklara beskrivningsprojektets relativa nedgång under perioden 1790–1810. Därpå upplevde sockenbeskrivningarna en ungefär två decennier lång renässans genom initiativen från de länsvis inrättade hushållningssällskapen.

Det är framför allt beskrivningar tillkomna på kollektiva initiativ som Maria Adolfsson har undersökt. Förutom att ge en översikt över de olika projekt eller programförklaringar, som formulerades av myndigheter, universitet, akademier och olika sällskap, diskuterar författaren hur beskrivningarna togs emot, vilka som läste dem och varför de ansågs värdefulla. Svårare blir det att visa huruvida de programförklaringar och officiella skrivelser som utgick från olika institutioner och grupper faktiskt hade betydelse för beskrivningarnas tillkomst. Kom initiativen till beskrivningarna uppifrån – från myndigheter och institutioner – eller nedifrån, från de enskilda orterna och deras ämbetsmän? Frågan kunde ha belyst ämbetsmännens identifikation med staten respektive lokalsamhället i en tid då det brukar sägas att Sverige blev en nation.

Men tyngdpunkten ligger trots allt på författarnas skildringar av allmogen och inte på beskrivningarnas tillkomstförhållanden. För att göra uppgiften hanterligare har Adolfsson valt ut ett femtiotal sockenbeskrivningar vilkas folklivsskildringar hon har studerat närmare. Den slutsats hon kan dra av sin undersök-

ning är att den bild av allmogen som ämbetsmännen gav i beskrivningarna var kluven: å ena sidan påstods allmogen leva det liv som passade den, å andra sidan ansågs bönderna inte kunna bruka sin jord rationellt utan anklagades för att hålla den vårdslöst. Allmogen idealiserades genom att författarna hänvisade till tidigare generationers bättre seder och levnadssätt.

Adolfsson ser denna kluvenhet i de upplysta ämbetsmännens inställning till bondebefolkningen som en återspeglning av de samhällsförändringar som pågick på landsbygden under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, med den tilltagande proletarisering och traditionsupplösning som följde i skiftesreformernas spår. Hon diskuterar vidare möjligheten att ämbetsmännen tillhörde en framväxande medelklass som såg allmogekulturen som främmande och irrationell. Resonemanget är intressant och lanserades först av Peter Burke i *Folklig kultur i Europa 1500–1800* (1983, på engelska 1978), men är mycket svårt att belägga på ett tillfredsställande sätt. Adolfsson lyckas dock visa att författare i många fall tycks ha identifierat sig med en upplysningsideologi som förespråkade rationalitet och självdisciplin.

Beskrivningarna var ett medel för lokala ämbetsmän att kommunicera både med varandra och med statens representanter i Stockholm och residensstäderna. De fungerade som ett forum för myndigheternas rannsaking av ett ineffektivt lantbruk, men ingick också i ett större nationellt projekt för att definiera, kategorisera och beskriva nationens innehåll med dess natur, folk och historia. Tiden från 1700-talets andra hälft till det sena 1800-talet var en period då ett modernt nationellt medvetande formades i Sverige. Ett helt nödvändigt led i denna process var att beskriva vad som utgjorde nationen, att peka ut dess beståndsdelar, jämföra och beskriva dem samt diskutera hur de hängde ihop respektive skilde sig åt. Men Ortsbeskrivningarnas betydelse för denna kartläggning blir tyvärr inte belyst, och det innebär att det fortfarande är svårt att uppskatta vilka deras funktioner var – för det behövs ytterligare forskning.

Fäderneslandets kännedom saknar inte helt brister men innebär en välkommen uppvärdering av en långlivad och omfattande genre som ibland kan förefalla vara näst intill bortglömd. Framtida forskning kommer att ha god användning av Adolfssons kartläggning, men kompletteringar är nödvändiga eftersom databasen inte är fullständig. Dessutom hade den topografiska litteraturen varit betjänt av en mer genomgående problematisering; det förblir oklart varför ämbetsmän ägnade tid och kapital åt att författa och publicera beskrivningar, och även varför genrens popularitet skiftade så kraftigt under perioden 1740–1840. För att kunna förstå detta krävs undersökningar som kan belysa den topografiska litteraturens historiska bundenhet och de funktioner som den fyllde i samtiden.

Mattias Legné

Eric Baratay & Elisabeth Hardouin-Fugier, *Zoo. A History of Zoological Gardens in the West*, Reaktion Books, London, 2002. 400 s.

Det är med en viss förväntan man öppnar en bok som *Zoo*. Den har funnits utgiven på franska sedan 1998 men först nu kommit i engelsk översättning. Ett så ambitiöst närmande till djurparkernas historia är ovanligt; boken spänner över tiden 1500–2000 och är dessutom fantastiskt illustrerad.

Därför blir man också desto mer besviken när boken inte visar sig hålla måttet. Förvisso är det svårt att peka på någon bok med samma historiska och internationella omfång som är bättre men det kanske endast bevisar att det är synnerligen svårt att skriva en väl sammanhållen historia om ett så disparat fenomen som djurparken över en så lång tidsperiod.

Zoo är uppdelad i fem delar, där de tre första är en översikt över djurparkernas historia i västerlandet. Den första delen behandlar 1500- till 1700-talen och är också den mest sammanhållna, sannolikt beroende på att källmaterialet här är begränsat och redan relativt väl utforskat. Författarna pekar här på samlandet som den drivande kraften för de aristokrater som ägde menagerier och redogör för kuriosakabinettens historia, vilket knappast kan ses som kontroversiellt i sammanhanget.

Problemen börjar emellertid när *Zoo* kommer fram till 1800-talet. Författarna hävdar att en avgörande förändring i tänkandet kring djurparker – från en äldre tradition av samlande till en modernare, grundad på vetenskap – skedde i Paris med anläggandet av Jardin des Plantes, en djurpark grundad 1793. Detta är varken särskilt kontroversiellt eller ovanligt; de flesta forskare väljer att se den parisiska djurparken som den första grundad på vetenskapliga principer istället för ett aristokratiskt statusjagande och det är oomstritt att denna djurpark fick många efterföljare över hela världen. Men att sammanfatta den massiva expansionsperioden som 1800-talet utgjorde i djurparkernas historia under rubriken "The need for control" synes något summariskt. Även om det inte är helt ovanligt att primärt tolka djurparken som ett uttryck för en önskan att kontrollera djur och natur, borde man i ett dylikt verk kunna vara öppen för andra möjligheter.

Samma problem uppstår i del tre, kallad "The yearning for nature", där författarna själva pekar på att det först är mot slutet av 1900-talet som man kan tala om någon form av generell natursträvan i djurparkerna. Detta gör titeln något kuriös, då den ju antyds vara applicerbar på hela århundradet.

Inte heller dispositionen mellan de olika kapitlen tycks vara helt genomtänkt; genom att inleda tredje delen med den kritik mot djurparker som växte sig allt starkare under 1900-talet får man lätt intrycket att djurparkerna förblev oförändrade under perioden 1880 till 1980. Det är först i nästa kapitel, vilket beskriver utvecklingen av de västerländska djurparkerna under 1900-talet, man förstär

att kritiken ibland kunde vara orättvis eller till och med ogrundad. Texten tenderar dessutom att hoppa en hel del mellan olika djurparker, länder och årtal vilket gör det svårt att orientera sig och författarnas poäng går till viss del förlorad. Att bilderna (som i sig förvisso är fantastiska) successivt tycks få mindre och mindre koppling till det som *de facto* står i texten underlättar inte heller förståelsen.

Men *Zoo* siktar mot att vara något mer än en intern institutionshistorik. Här behandlas exempelvis även populärvetenskapliga strävanden och djurparkernas försök att aklimatisera exotiska djur till det egna landets klimat. Emellertid gör detta det bara än tydligare att det är synnerligen svårt att skriva den här typen av holistisk historia då det som tas upp ofta känns ytligt. Dessutom kan man utan svårighet för varje ämne som behandlas komma på minst tre till som skulle ha varit lika intressanta att läsa om.

Vad som kanske är mest oroande är dock att boken innehåller vissa, om inte direkta faktafel, så en del svepande och relativt vaga uttalanden där man kan fundera över författarnas belägg. Att grundandet av London zoo 1828 skulle ha haft demokratiska förtecken kan verkligen diskuteras, inte minst med tanke på att allmänheten inte fick tillträde förrän mot slutet av 1840-talet. På samma sätt undrar man litet över påståendet om det stora inflytande vetenskapen fick över djurparkerna under hela 1800-talet. Det var förvisso vanligt att vetenskapsmän involverades i grundandet av djurparker men att säga att vetenskap influerade djurparkernas hela framtoning är att tänja på det historiska källmaterialet. Ett stort minus i detta sammanhang är att boken inte har någon litteraturlista, bara en notförteckning.

Zoo är ingen helt igenom dålig bok men det är svårt att komma ifrån känslan att den hade kunnat vara så mycket bättre. Läs den gärna, men låt den då inte bli det enda du läser i ämnet.

Sofia Åkerberg

Eva Åhrén Snickare, *Döden, kroppen och moderniteten*, Diss, Linköpings universitet, Carlssons, Stockholm, 2002. 314 s.

Döden är allmängiltig, medan föreställningar och praxis kring den är kulturellt betingade. Detta gör döden till lämpligt stoff för kulturhistoriska analyser. Idéhistorikern Eva Åhrén Snickare har i sin avhandling *Döden, kroppen och moderniteten* närmast sig döden som kulturellt fenomen kring sekelskiftet 1900.

Boken är utformad som fem fallstudier, vilka alla kretsar kring olika kulturella praktiker i samband med döden. En berör de anatomiska dissektionerna och hur man inom medicinen kom att använda och dra nytta av den döda kroppen. En annan handlar om den utställda döden, om hur kroppar visades upp i folkliga sammanhang och på vaxmuseer. Ytterligare en berör hur den döda kroppen be-

handlades och hur begravningsentreprenörerna tog över denna syssla, som tidigare hade skötts av anhöriga. Den fjärde studien handlar om avbildandet av de döda och minnesfotograferingen, en praktik som blomstrade åren kring 1900. Slutligen har Åhrén Snickare analyserat kremeringens introduktion och etablering i Sverige.

Dessa olika ingångar kompletterar varandra väl, och ger tillsammans en bild av en kultur eller tidsanda som efterhand alltmer präglades av avskiljandet av döden, men också av uppvisandet och vetenskapliggörandet av den. Åhrén Snickare har tagit till sig aktuella teorier om visualisering och om seendets betydelse och de faller väl ut i analysen. Boken är också rikligt illustrerad och smakfullt formgiven. Den är kort sagt väldigt tilltalande i sin form, och detta borde alla humanister ta lärdom av.

Bredden i avhandlingen är både en styrka och en svaghet. Styrkan är att delstudierna förstärker varandra och tillsammans ger en överblick som är ovanligt stor för att vara i en avhandling. Svagheten är att man ibland får känslan av att Åhrén Snickare vill greppa över för mycket. De empiriska beläggen är inte alltid så starka. Det vimlar av exempel, men sällan får man klarhet i hur representativa de är, eller varför och hur hon hittat och lyft fram just dessa. Man blir inte alltid helt övertygad av resonemangen, eftersom beläggen är så få. Ett exempel på detta är ett fall från 1881, som handlar om en far vars tvååriga dotter gått bort. Han ville ha henne fotograferad, men fotografens fru motsatte sig detta. Varför? Antingen för att hon var bärare av en modernare attityd till döden. Eller för att hon bar på en äldre, folklig föreställning om att avbildningar stod nära avgudereri. Vilken av dessa två motsatta förklaringar Åhrén Snickare ansluter sig till får man inte veta, och hon har heller inte forskat mer för att försöka hitta mönster i detta. Hon nöjer sig med att konstatera att det är "intressant att inte alla tyckte att fotografier av döda var passande" (s 181).

Man saknar därför mer systematiska empiriska analyser som säger något om de större mönstren. Därför blir resultaten något svajiga: På ett ställe slår Åhrén Snickare fast att det inte är någon homogen bild som framträder i arkivmaterialet – seder och bruk har varierat på olika platser och i olika tider i Sverige (s 128). På ett annat menar hon att det i arkiven går att se ett Sverige präglat av en tämligen enhetlig folkkultur (s 150f).

Systematik och större mönster skulle förmodligen ganska enkelt kunna visas för läsaren. I exempelvis studien av kremeringar skulle man kunna tillföra några siffror om hur vanligt detta bruk blev. Läsaren får veta att 4,5 procent av de döda kremerades år 1935 och att siffrorna sedan steg i rask takt. Men hur mycket steg de? Åhrén Snickare blir svaret skyldig.

Något som också kan anföras mot boken är att flera av resonemangen faktiskt inte känns helt nya. Många av hennes teman har redan observerats i forskningen. I en not skriver Åhrén Snickare att den uppmärksamma läsaren kan känna igen

flera tankar i hennes avhandling från Karin Johannissons forskning. ”Delvis beror det på att vi använt samma källor och litteratur, delvis på att jag med tiden kommit att använda Johannissons perspektiv som mitt eget.” (s 275) Så var det med det.

Döden, kroppen och moderniteten är trots allt en spännande avhandling. Bris-terna ligger främst i att man ibland saknar belägg och vill ha tydligare bevis. Och det är ett bevis för att bokens makabra tema lockar.

Henrik Höjer

Hans Bonde, *Niels Bukh. En ideologisk biografi. 1. Danmarks store ungdomsfører (1880–1939); 2. Ikaros fra Ollerup (1940–1959)*, Museum Tusulanum Forlag, Københavns Universitet, København 2001. 910 s.

Namnet Niels Bukh säger kanske inte den svenska läsaren så mycket, men i Danmark har det en särskild betydelse. Köpenhamns historikern Hans Bonde har nyligen skrivit en 900 sidors doktorsavhandling i två band om denna man, som under 1900-talets första hälft först skapade en egen gymnastik, sedan blev nationalhjälte i Danmark och samtidigt gjorde sig (ö)känd för nazistiska åsikter och intimt samarbete med Hitlertidens Tyskland. Med särskild tyngdpunkt på Bukh som politisk ideolog analyserar Bonde denne mans väg till berömmelse och inflytande i Danmark och sedan hans korta ideologiska reträtt efter kriget. Bukh dog 1950.

Bukh växte upp i en typiskt grundtvigiansk bondemiljö på Själland där han tidigt kom i kontakt med både gymnastik och religion. I detta samhälle bedrevs en form av Linggymnastik som starkt framhävde den hårda manskroppen och som var ett sätt för bondesamhällets mellanskikt att socialt avgränsa sig både uppåt och nedåt. Dessa värden tog Bukh med sig när han skapade en egen gymnastik, som han kallade ”primitiv”, och som var rörligare, snabbare och rytmiskare än Linggymnastiken. I den lilla byn Ollerup på Sydfyn startade han en skola för gymnastiklärare och kring kulten av sin egen karisma iscensatte han sig som en både sträng, tuktande och gemytlig patriark. Här byggde han också en överdimensionerad sportanläggning i monumental och nyklassisk stil, där han 1935 ordnade en nordisk Olympiad, som blev en stor succé. Tidigt etablerade han även kontakter med både Österrike och Tyskland. Där fick hans gymnastik viss utbredning, eftersom den kunde utgöra ett alternativ till den engelska sporten och enkelt inordnas i den folknationella ideologin. Sedan följde flera utlandsresor till andra länder, som gjorde Bukh till en av tidens internationellt mest kända danskar.

Hans Bondes avhandling är uppbyggd kring sammanlagt fjorton teser varav de flesta (nio) handlar om Bukh som politisk ideolog, fyra särskilt om hans idrotts-historiska gärning och en mer i allmänhet om individens roll i historien. Teserna om Bukh som politisk ideolog tar särskilt fasta på hans dubbla framträdande i

offentligheten som både dansk nationalsymbol och högerradikal nazistsympatisör. Bonde menar att Bukh fick stor betydelse för ”den danske nationaldyrkelse” och att en orsak till det var att hans gymnastik byggde broar mellan land och stad och samtidigt nådde stora internationella framgångar, vilket tillsammans visade på ”landbosamfundets fortsatte kulturelle kraft”. Genom succén med den nordiska olympiaden och hans förmåga att iscensätta sig själv och hyllas som en av ”nationens store mænd” fick Bukh stort inflytande samtidigt som han, vid sidan av Kaj Munk och Arne Sørensen, ”var en av de tongivande danske höjerradikale”. Bonde för en intressant diskussion om hur det var möjligt för Bukh att kombinera dessa roller och menar bland annat att det fanns viktiga ideologiska överlappningar mellan den grundtvigianska bondenationalismen och den nazistiska ideologin, särskilt det folknationella inslaget. När Bukh propagerade för folkgemenskap, organisk samhörighet och för behovet av starka män, skedde det därför med en ideologisk öppenhet som gjorde flera tolkningar möjliga. Till och med socialdemokraterna trodde ett tag att de skulle kunna utnyttja Bukh för sina politiska syften.

Bonde arbetar inte med explicita frågeställningar men de flesta av hans teser svarar på frågor av typen *vad* Bukh tyckte, *vilken roll* han spelade samt i *vilken relation* till andra krafter han stod. *Varför*-frågor saknas däremot. Förfarandet leder till att analysens tyngdpunkt varken ligger på Bukh som person eller på det omgivande samhället utan snarare på kontaktytan däremellan, det vill säga – hur Bukh framträdde och uppfattades –, inte vad han var för en människa, varför han tänkte och handlade som han gjorde eller vilket samhälle han verkade i. Genom detta tillvägagångssätt blir tyvärr graden av explicit problematisering ofta låg. Bonde lägger ut flera trådar, men en hel del av nystandet får läsaren göra själv. Man önskar därför att författaren i högre grad, och genom flera varför-frågor, försökt föra de analytiska ansatserna till sin spets för att nå en djupare förståelse av Bukh. Det gäller inte bara hans personlighet utan exempelvis också hans ideologiska verksamhet, det ledarideal han manifesterade, liksom hans maktresurser.

Sammantaget är Bondes avhandling mycket ambitiös och omfattande. Analysen rör sig över både stort och smått och gör detta till en spännande avhandling som dessutom bygger på en imponerande materialgenomgång. Flera uppslag är både högtintressanta och väl genomförda. Det står klart att Bonde lagt en mycket viktig pusselbit i forskningen om Niels Bukh. Detta är ett standardverk.

Jens Ljunggren

Ann-Sofi Schotte-Lindsten & Margit Werner (red), *Sköllerstabygden. Tre närkesocknar, Sköllersta, Svennevad, Bo*, Band 1–4, Hallsbergs kommuns kulturnämnd, Hallsberg 1978–2001. 258 + 412 + 362 + 298 s.

De tre första delarna av detta arbete har recenserats i *Historisk tidskrift* 1985:1 och 1993:2. Med den nu utkomna fjärde delen av *Sköllerstabygden* har redaktörerna med stor uthållighet och på ett mycket respektgivande sätt fullbordat ett stort lokalhistoriskt projekt. Det hade sin upprinnelse i att man i de tre socknarna ville beskriva dem på sina egna villkor, innan de gick upp i Hallsbergs storkommun. Med sina utmärkta akademiska kompetenser och sina pedagogiska erfarenheter har de två redaktörerna gett arbetet en mycket genomtänkt struktur och dessutom medverkat med stora avsnitt. Goda bidragsgivare, både utomstående akademiska experter och kvalificerade iakttagare med lokala erfarenheter, har engagerats för inslag med mycken historisk substans. Problematisering och analys presenteras på ett sätt som samtidigt tar väl vara på läsbarheten, de signifikativa detaljerna. Kartor, bilder, layout och tryck är genomgående av mycket god klass. Den som planerar ett lokalhistoriskt arbete med höga ambitioner har således idéer att hämta; detta också därför att de olika delarnas uppläggningsvis diskuterats på ett mycket medvetet sätt.

För en historiker är det självklart, att reflekterande människor, som lång tid hör hemma i ett lokalt sammanhang och får tillgång till ett verk som detta, stärker sin hemkänsla, får sin omgivning animerad för sig, känner tillfredställelse med att få sin nära omvärldsupplevelse förklarad, insatt i ett skeende. Resonemang av denna typ har gott av konkretion. Ett litet bidrag: alla är överens om att den stora folkrörelsen släktforskning skulle må väl av ett större inslag av släktmiljöforskning, antavlornas människor insatta i sin hemmiljö, sina näringsfång, sina sociala nätverk. Man slås av att släktforskare med ärende till *Sköllerstabygden* nu har fått en flygande start. Verket, inte minst den senaste delen, har dessutom påfallande många personuppgifter. J L Saxon får ett mycket läsbart och läsvärt helfigursporträtt.

God lokalhistoria, som denna, är också god lokaliserad rikshistoria. Den ser med förstoringglas, där de som står för stora generaliserande omdömen om samhällsföreteelser understundom ser i abstraktionernas bakvända kikare. De lokala närbilderna kan i sin konkretion ibland visa detaljer, som skärper problematiseringen, när de stora generaliseringarna skall till. Då gäller det, som här, att en omsorgsfullt utarbetad notapparat fungerar som arkivnyckel och bibliografisk vägledning.

”Samverkan och gemenskap” är nyckelorden för första hälften av del 4. Särskilt under det tidiga 1900-talet fanns här ett förvånansvärt stort antal frivilliga sammanlutningar med många människor engagerade: som jordbruks- och konsumentkooperation, arbetarrörelsens båda grenar, nykterhetsloger, frikyrka,

frivilligförsvar, Röda korset. Många människor, även kvinnor, utanför offentligt organiserade beslutsorgan kom här till tals. Här ställs många väsentliga frågor och görs många iakttagelser av intresse för vår egen tid, då föreningslivet ju ofta ser leden glesna. Här kunde erbjuda sig jämförelser till andra arbeten med liknande ansatser, som Torkel Janssons *Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekane från omkring 1850 till 1930*. En litet mera avlägsen sidobelysning får man i Anders Simonsens avhandling *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820*.

Bokens senare del ger också associationer till dagsaktuella samhällsproblem: att behålla människorna i glesbygderna och deras tätortscentra, göra dessa attraktiva för näringsliv och människor att stanna i eller flytta till genom till exempel god infrastruktur som vägar, flyg och bredbandsinstallationer, kvalificerat skolväsen. Tätorten Pålshoda tillkom som så många andra sådana under 1800-talet i en korsning av huvudväg och stambana. Den får en bred skildring av sina uppkomstbetingelser och hur man löste de praktiska problem som en tätort hade till skillnad från en tidigare lantlig glesbygd, också vad den kunde tillhandahålla sina medborgare, när industrialisering och välbefindning satte in med 1870-talet.

Per Hultqvist